

Київський університет імені Бориса Грінченка
Факультет педагогічної освіти
Кафедра освітології та психолого-педагогічних наук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з науково-методичної та навчальної
роботи

« _____ » _____ Олексій Жильцов
2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОСВІТІ

для студентів

Спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

Освітній рівень: другий (магістерський)

Освітньої програми: 011.00.02 Педагогіка середньої освіти

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Ідентифікаційний код 02136554 Начальник відділу моніторингу якості освіти	
Проголосовано № <u>1529/23</u>	
<u>Жильцов</u> (підпис)	(прізвище, ініціали)
« _____ » _____	20 <u>23</u>

Київ – 2023

Розробник:

Братко М.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського університету імені Бориса Грінченка

Викладач:

Братко М.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри освітології та психолого-педагогічних наук

Протокол від 7 вересня 2023 № 2

Завідувач кафедри _____ Людмила ХОРУЖА

Робочу програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми
011.00.02 Педагогіка середньої освіти _____ Ганна Іванюк

Робочу програму перевірено

«__» _вересня_2023р.

Заступник директора _____ Леся Куземко
(підпис)

Пролонговано

на 20__/20__ _____ (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № _____

на 20__/20__ _____ (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № _____

на 20__/20__ _____ (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № _____

на 20__/20__ _____ (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № _____

на 20__/20__ _____ (_____), «__» _____ 20__ р., протокол № _____

Розробник:

Братко М.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського університету імені Бориса Грінченка

Викладач:

Братко М.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри освітології та психолого-педагогічних наук

Протокол від 7 вересня 2023 № 2

Завідувач кафедри _____ Людмила ХОРУЖА

Робочу програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми
011.00.02 Педагогіка середньої освіти _____ Ганна Іванюк

Робочу програму перевірено

«9» вересня 2023р.

Заступник директора _____ Леся Куземко

Пролонговано

на 20__/20__ (____), «__» _____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ (____), «__» _____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ (____), «__» _____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ (____), «__» _____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ (____), «__» _____ 20__ р., протокол № ____

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання
	заочна форма навчання
Інноваційні процеси в освіті	
Вид дисципліни	вибіркова
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Загальний обсяг кредитів / годин	120
Курс	1-2
Семестр	1,2,3
Кількість змістових модулів з розподілом	2
Обсяг кредитів	4
Обсяг годин, в тому числі:	120
Аудиторні	16
Лекції	8
Практичні	8
Семінарські	-
Модульний контроль	-
Семестровий контроль	залік
Самостійна робота	104

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни – формування та розвиток інноваційної компетентності майбутніх вчителів закладів загальної середньої освіти на основі знань про педагогічну інноватику, сучасних трендів освітньої сфери, інноваційних освітніх технологій, які є перспективними щодо забезпечення результативності та ефективності освітнього процесу.

Завдання навчальної дисципліни сприяти формуванню:

- *інтегральної компетентності*, яка виявляється у здатності розв’язувати проблеми, задачі дослідницького та інноваційного характеру в сфері освіти;
- *додаткових спеціальних (фахових) компетентностей* (ДСК), які виявляються у:

ДСК 1 - здатності до прийняття ефективних рішень у професійній педагогічній діяльності, нарощування лідерського потенціалу вчителя як агента змін в сфері освіти, мотивування людей до досягнення спільної мети;

ДСК 5 - здатності планувати та реалізувати життєдіяльність учасників освітнього процесу у спосіб, сприятливий для збереження власного здоров’я і безпеки учнів.

3. Результати навчання за дисципліною:

ДНР 1 - демонстрування уміння здійснювати вплив на окремих осіб і групи, спрямовуючи їхні зусилля на досягнення спільних цілей; здійснення управлінського впливу на особистість та колектив та прогнозування його наслідків;

ДНР 5 - демонстрування уміння зберігати фізичне й психічне здоров’я власної особистості та своїх учнів в освітньому процесі.

4. Структура програми навчальної дисципліни

Тематичний план навчальної дисципліни «Лідерство в освіті» (для заочної форми навчання)

№ п/п	Назви теоретичних розділів, тем	Кількість годин						
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Практичних	Семинарських	Самостійна робота	Модульний контроль
Модуль I. Педагогічна інноватика: теоретичні засади та сучасні тренди								
1.	Педагогічна інноватика та інновації в освіті	30	4	2	2		26	
2.	Сучасні світові тренди інноваційної педагогіки	30	4	2	2		26	
		60	8	4	4		52	
Модуль II. Практичні аспекти застосування інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти								
3.	Інноваційні технології навчання як чинник якості освітнього процесу в загальній середній освіті	30	4	2	2		26	
4.	Технології навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти	30	4	2	2		26	
		60	8	4	4		52	
	Разом	120	16	8	8	-	104	

5. Програма навчальної дисципліни (заочна форма).

Модуль I. Педагогічна інноватика: теоретичні засади та сучасні тренди

Тема 1. Педагогічна інноватика та інновації в освіті.

Поняття та сутність інноваційних процесів в освіті. Інноваційність і новаторство. Педагогічна інноватика як наука: сутність, мета, предмет, об'єкт, завдання. Методологічні основи педагогічної інноватики. Класифікація педагогічних інновацій (нововведень). Характеристика інновацій в освіті.

Сутність та структура інноваційного освітнього процесу. Закони перебігу інноваційних освітніх процесів та принципи управління ними. Технологія педагогічних нововведень. Рівні інновацій. Інноваційні стратегії розвитку вищої освіти.

Умови ефективності інноваційних освітніх процесів. Соціально-психологічні чинники успішності впровадження інновацій. Типи особистості залежно від установки до нововведень. Рольові позиції в організації інновацій (постачальник проблеми, новатор, ініціатор, розробник, експерт, виконавець, організатор, користувач). Характеристика інноваційного вчителя 21 століття та його нові ролі (розробник програм, фасилітатор, тьютор, коуч, експерт, модератор, наставник, презентатор, тренер, наставник, менеджер, консультант, методист, адміністратор, лектор, перемовник, керівник-лідер, дослідник, психолог, агент змін).

Основні поняття теми: педагогічна інноватика, інновація, педагогічна інновація, інноваційна педагогічна діяльність, інноваційний освітній процес, інноваційні стратегії, антиінноваційні психологічні бар'єри.

Тема 2. Сучасні світові тренди інноваційної педагогіки.

Сучасні парадигми освіти в світі VUCA – нестабільному, невизначеному, складному і неоднозначному (VUCA – аббревіатура від volatility, uncertainty, complexity і ambiguity) та світі BANI – крихкому, тривожному, нелінійному,

незрозумілому (BANI – brittle; anxious; nonlinear; incomprehensible). Світові тренди інноваційної педагогіки: гібридні моделі (Hybrid models), сценарії дуального навчання (Dual learning scenarios), педагогіка мікрокредитів (Pedagogies of micro-credentials), педагогіка автономії (Pedagogy of autonomy), “Вечірки перегляду” (“Watch parties”), освіта під керівництвом впливових осіб (Influencer-led education), “педагогіка дому” (Pedagogies of the home), педагогіка дискомфорту (Pedagogy of discomfort), навчання добробуту, або педагогіка благополуччя (Wellbeing education), “туляй і говори” (“Walk-and-talk”. Актуальні дослідження новаційних методів та технологій навчання. Штучний інтелект та освітній процес у закладі загальної середньої освіти.

Основні поняття теми: парадигма освіти, VUCA-світ, BANI-світ, тренди інноваційної педагогіки.

Лекція 1. *Педагогічна інноватика та інновації в освіті.*

Лекція 2. *Сучасні світові тренди інноваційної педагогіки.*

Практичне заняття 1. Дизайн образу сучасного вчителя (узгодженість зі Стандартом та практичними викликами).

Практичне заняття 2. Дослідження актуальних трендів інноваційної педагогіки.

Модуль II. Практичні аспекти застосування інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти

Тема 3. Інноваційні технології навчання як чинник якості освітнього процесу в загальній середній освіті.

Відмінності традиційного та інноваційного навчання у загальній середній школі за різними параметрами. Зв'язок сучасних технологій навчання у загальній середній школі з цивілізаційним поступом та реаліями сьогодення («ковідний локдаун», воєнна інтервенція росії на територію України тощо). Навички 21 століття (м'які навички) та загальна середня освіта. Основні концепції навичок 21 століття: що необхідно знати та уміти у складному сучасному світі. Консорціуми, які розробляють списки навичок 21 століття. Універсальні переліки навичок 21 століття. Типи навичок 21 століття (професійні навички, «м'які навички», цифрові навички). Переліки навичок: навички, які мають бути у кожного у 18 років (за Дж. Ліскотт-Хэймс); сім навичок виживання (за Т. Вагнер); переліки навичок Всесвітнього економічного форуму (The World Economic Forum); переліки навичок Комісії Європейського парламенту та ЕС; Концепція 4 C + 4S P21 (Framework for Learning the 21st Century); Сім звичок надзвичайно ефективних людей (за С. Кові).

Сучасні підходи до навчання: особистісно зорієнтований, креативний, антропологічний, культурологічний, соціологічний, інформаційний, холізм, технологічний, середовищний та ін. Педагогічні основи управління особистісним розвитком здобувача освіти за посередництва освітнього середовища закладу освіти.

Загальна характеристика інноваційних технологій навчання у закладах загальної середньої освіти: інформаційні технології, технології дистанційного навчання, модульні технології як відкриті системи навчання (модульно-тьюторна система), технологія ситуаційного навчання (кейс-метод), технології дослідницького (евристичного) навчання (навчання на дослідженнях), проектне навчання, імітаційні технології навчання (ігрові, тренінгові, дискусійні, навчання у співробітництві), критична (екстремальна) ситуація як навчальна модель, адаптивне навчання.

Основні поняття теми: традиційне навчання, інноваційне навчання, інноваційні технології навчання.

Тема 4. Технології навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Особливості технологій навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти (технології кооперативного навчання, ігрові технології, технологія проблемного навчання, інтерактивні технології навчання, тренінгові технології). Вимоги до застосування. Критерії ефективності.

Види та різновиди технологій кооперативного навчання (види: взаємне навчання, групове навчання, діалог у навчанні; різновиди: «Думай – працюй у парі - ділись», «Формулою – ділись – слухай – створи», «Скажи і переключись», «Зупинись. Починай. Продовжуй», «Круглий стіл», «Кути», «Навчання разом», «Графіті (Карусель)», «Мозковий штурм», «Групове дослідження», «Ажурна пилка».

Особливості імітаційних технологій навчання. Ігрові технології: концептуальні засади, цільові орієнтації, класифікація. Основні ігрові технології (ділові ігри, імітаційні ігри, операційні ігри, виконання ролей, діловий театр, психодрама та соціодрама), особливості їхньої організації та проведення.

Технології опрацювання дискусійних питань (дискусія: дискусія-диступ, конференція, дискусія в засобах масової інформації, прогресивна дискусія, дискусія-змагання; дебати: класичні дебати за П. Попером, вільні дебати у відкритих аудиторіях, панельні дебати, симпозіум, експрес-дебати, модифіковані дебати, круглий стіл, «акваріум», підсумкові дебати.

Сучасний тренінг: ключові ознаки, структура, технології підготовки та проведення. Ключові компетенції тренера. Види тренінгів: соціально-психологічний тренінг, професійний (бізнес) тренінг, відкритий тренінг, закритий (корпоративний) тренінг, стандартний тренінг.

Основні поняття теми: технологія навчання, інтерактивні технології, технології навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, технології кооперативного навчання, ігрові технології, технологія проблемного навчання, інтерактивні технології навчання, тренінгові технології).

Лекція 3. **Інноваційні технології навчання як чинник якості освітнього процесу в загальній середній освіті.**

Лекція 4. **Технології навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.**

Практичне заняття 3. Розробка та застосування вправ для формування навичок 21 століття.

Практичне заняття 4. Розробка фрагментів занять із застосуванням технологій навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Види діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	МОДУЛЬ 1	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	4	4
Відвідування семінарських занять	1	-	-
Робота на семінарському занятті	10	-	-
Робота на практичному занятті	10	4	40
Виконання завдань для самостійної роботи	5	2	10
Виконання модульної роботи	25	-	-
Разом		10	54
Розрахунок коефіцієнту $54:100=5,4$			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

№ з/п	Назва теми та завдання для самостійної роботи	Кількість	
		годин	балів
Модуль I			
1	Впорядкувати словник основних термінів та понять модуля	5	2
	Скласти опорний конспект теми у вигляді логічно-змістової схеми	5	3
2	Підготувати інформацію про актуальні тренди інноваційної педагогіки (на основі наукових публікацій (стаття/книжка) у вигляді короткої анотації.	20	2
	Сформулювати можливий перелік інноваційної діяльності педагога-предметника/керівника закладу загальної середньої освіти (на вибір здобувача освіти)	10	1
	Написати есе на тему: «Я – лідер, агент освітніх змін»	12	2
Всього		52	10

Критерії оцінювання самостійної роботи		Кількість балів
1.	Своєчасність виконання роботи	1
2.	Презентація роботи (оригінальність, логіка викладу, чіткість, доказовість)	2
3.	Різноманітність використаних джерел	2

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання (для денної форми навчання)

Модульний контроль здійснюється у формі модульної контрольної роботи.

Кількість балів	Характеристика
20 - 25	модульна контрольна робота характеризується відсутністю помилок, що засвідчує про сформовані вміння та міцні знання матеріалу, які складають зміст модуля
15 - 19	у модульній контрольній роботі наявні незначні помилки
9 - 14	у модульній контрольній роботі наявні суттєві помилки, частину з яких студент спроможний усунути у разі незначної допомоги викладача
0 - 8	у роботі наявні суттєві помилки; студент потребує постійного роз'яснення викладача, щоб усунути виявленні помилки

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Семестрове оцінювання здійснюється у формі заліку.

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю (самоконтроль)

1. Схарактеризуйте об'єкт, предмет, завдання педагогічної інноватики.
2. Поясніть логіку перебігу інноваційних освітніх процесів та принципи управління ними.
3. Наведіть характерні риси вчителя-новатора закладу загальної середньої освіти.
4. Опишіть сутність нових ролей вчителя закладу загальної середньої освіти, обравши з переліку не менше 5 таких ролей (розробник програм, фасилітатор, тьютор, коуч, експерт, модератор, наставник, презентатор, тренер, наставник, менеджер, консультант, методист, адміністратор, лектор, перемовник, керівник-лідер, дослідник, психолог, агент змін).
5. Поясніть від яких чинників залежить успішність упровадження інновацій.
6. З'ясуйте сутність сучасних трендів інноваційної педагогіки. Поясніть, чому виникла потреба саме в таких технологіях навчання.
7. Схарактеризуйте сутність технологій навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.
8. Наведіть приклади технологій навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Поясніть як ці технології можна використати на практиці у вашій професійній діяльності.
9. Поділіться вашим досвідом упровадження інновацій в практику професійної діяльності.
10. Схарактеризуйте сучасні підходи до оцінювання педагогічних інновацій. Оцініть ступінь інноваційності закладу освіти, де ви працюєте.
11. Поясніть відмінності традиційного та інноваційного навчання у загальній середній школі.
12. Поясніть сутнісні характеристики конкретних інноваційних технологій навчання (інформаційні технології, технології дистанційного навчання, модульні технології як відкриті системи навчання (модульно-тьюторна система), технологія ситуаційного навчання (кейс-метод), технології дослідницького (евристичного) навчання (навчання на дослідженнях), проектне навчання, імітаційні технології навчання (ігрові, тренінгові, дискусійні, навчання у співробітництві), критична (екстремальна) ситуація як навчальна модель, адаптивне навчання).
13. Поясніть особливості технології кооперативного навчання.
14. Поясніть специфіку ігрових технологій.
15. В чому полягають особливості реалізації технологій проблемного навчання.
16. Особливості сучасних інтерактивних та тренінгових технологій навчання.
17. Особливості впровадження інформаційних та комунікаційних технологій в освітній процес.
18. Спрогнозуйте напрями використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90 – 100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) у межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

7. Навчально-методична карта дисципліни «Інноваційні процеси в освіті»

Разом: 120 год., лекції – 8 год., практичні заняття – 8 год., самостійна робота – 104 год.

Модулі	Модуль I	Модуль II.
Назва модуля	Інноваційні процеси в освіті	<i>Практичні аспекти застосування інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти</i>
К-ть балів всього	54 балів	
Лекції	1-2	3-4
Теми лекцій	Лекція 1. <i>Педагогічна інноватика та інновації в освіті.</i> Лекція 2. <i>Сучасні світові тренди інноваційної педагогіки.</i>	Лекція 3. <i>Інноваційні технології навчання як чинник якості освітнього процесу в загальній середній освіті.</i> Лекція 4. <i>Технології навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.</i>
К-ть балів	2 бали	2 бали
Теми практичних занять	<i>Практичне заняття 1.</i> Дизайн образу сучасного вчителя (узгодженість зі Стандартом та практичними викликами). <i>Практичне заняття 2.</i> Дослідження актуальних трендів інноваційної педагогіки.	<i>Практичне заняття 3.</i> Розробка та застосування вправ для формування навичок 21 століття. <i>Практичне заняття 4.</i> Розробка фрагментів занять із застосуванням технологій навчання на основі активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.
Робота на практичних заняття	20 балів	20 балів
Самостійна робота	5 балів	5 балів
Підсум. контр.	Залік	

8. Рекомендовані джерела до курсу

Основні:

1. Братко М.В., Козир М.В. *Педагогічна інноватика* : навчально-методичний посібник. К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021, 272 с.
2. Дичківська І.М. *Інноваційні педагогічні технології*. К.: Академвидав, 2012. 352 с.
3. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. *Освітні технології: навчальний посібник*. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.

Допоміжні:

1. Бобровський М.В., Горбачов С.І., Заплотинська О.О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти: Абетка для директора. Київ, Державна служба якості освіти, 2019. 240 с.
2. Братко М.В. *Управління професійною підготовкою фахівців в освітньому середовищі університетського коледжу: теорія і практика: монографія*. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. 424 с.
3. Гоулман Д. *Емоційний інтелект. Книжка, яка змінює уявлення про те, що означає бути розумним*. К.: Vivat", 2018.
4. Драйден Г., Вос Дж. *Революція в навчанні*. Пер. з англ. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. 542 с.
5. Канеман Д. *Мислення швидко й повільно*. К.: Наш формат. 480 с.
6. Келлі Т., Келлі Д. *Творча впевненість. Як розкрити свій потенціал*. Київ.: Основи, 2017. 296 с.
7. Кові Стівен Р. *7 звичок надзвичайно ефективних людей*. Пер. з англ. О. Любенко. 2-е вид., стер. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 316 с.
8. Кові Шон. *7 звичок високоефективних підлітків*. Пер. з англ. Р.Паранька. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 251 с.
9. Козак Л. В. *Підготовка майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології до інноваційної професійної діяльності: монографія*. К.: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. 600 с.
10. Козак Л. В. Науковий тезаурус інноваційної освіти. *Освітологія: науково-методичний щорічник, польсько-українське / українсько-польське видання*. К.: ВП «Едельвейс». 2013. Випуск II. С. 74-81.
11. Кушнір В., Кушнір Г., Рожкова Н. Інноваційність освіти як дидактичний принцип. *Рідна школа*. 2012. №6 (990). С.3–8.
12. Максвелл Дж. *21 беззаперечний закон лідерства*. КК «Клуб сімейного дозвілля». 2017. 320 с.
13. Оклі Б. *Навчатися вчитися. Як запуснути свій мозок*. Пер. з англ. А. Замоцний. Київ.: Наш формат, 2018. 272 с.
14. Робінсон К. *Освіта проти таланту. Сила творчості*. Пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2017. 256 с.
15. Робінсон К., Ароніка Л. *Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту*. Пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2018. 258 с.
16. Рубін Г. *Проект щастя*. Пер. з англ. А. Саган. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 368 с.
17. Савченко, Л. (2023). Розвиток ціннісних аспектів педагогічного лідерства у закладах загальної середньої освіти засобами проектної діяльності. *Український Педагогічний журнал*, (2), 156-161.
18. Харарі Ю. Н. *21 урок для 21 століття*. Пер. з англ. О. Демянчука. Київ: Форс Україна, 2018. 416 с.

Електронні джерела:

<https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/521/12.2019.pdf>

<https://yur-gazeta.com/golovna/5-naykrashchih-knig-dlya-spravzhnih-lideriv.html>

<https://blog.yakaboo.ua/pro-liderstvo/>

<http://cpls.kubg.edu.ua/hromada/statti/655-vse-shcho-vy-khotily-znaty-pro-liderstvo-sluzhinnia.html>

https://stud.com.ua/21928/etika_ta_estetika/dilova_etika

<https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>

<http://www.open.ac.uk/blogs/innovating/>